

Стефурак Р. І.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБРАЗНОСТІ В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ БОГДАНА ТОМЕНЧУКА

Статтю присвячено актуальній темі – лінгвістичному аналізу лексико-стилістичних одиниць, які є засобами конструювання образності поетичного тексту. У дослідженні проаналізовано різнотипні лексичні одиниці, що мають здатність вторинно семантизуватися, на матеріалі поетичного тексту письменника з Прикарпаття (Івано-Франківськ) Богдана Томенчука. Образність як конкретно-чуттєва виражальність притаманна досліджуваній художній канві, оскільки формує мозаїку творчого «бачення» картини світу автором: картотека лексем, навантажених образотвірним потенціалом, базована на матеріалі двох збірок («Жінка з одного вірша», «Дві джезви»), налічує 720 одиниць: внутрішньоформні лексеми (ті, що мають у плані змісту актуалізовану асоціативно-образну ознаку), okazіоналізми, власні назви (сакральні назви; імена героїв літературних чи міфічних творів, їх авторів, відомих науковців, філософів, художників, композиторів; топоніми; усталені загальні назви, подані автором як власні), стилістично марковані лексеми (кольороназви, експресиви, архаїзми, діалектизми, іншомовні номени тощо, тобто ті, які роблять текст художнім, маркують його образністю).

У пропонованому дослідженні акцентовано на тропеїчному потенціалі названих лексичних одиниць, визначено їх функціонал: виражально-зображальна функція, оцінна, аперцепційна, тропотвірна, текстотвірна.

Ключові слова: образність, лексичні засоби вираження образності, внутрішньоформне слово, okazіоналізм, власна назва, топонім, експресивна лексика, кольороназви, архаїзм, стилістично маркована лексика, поетичний текст.

Постановка проблеми. Поетична картина світу Богдана Томенчука, як свідчить картотека лексем, здатних вторинно семантизуватися, базована на образності, яка домінує на лексико-семантичному рівні мови його поетичного тексту, локалізувавшись у лексемах, що мають яскраво виражену внутрішню форму, okazіоналізмах, власних назвах (ретрансляторах образної аллюзії), стилістично маркованих словах. Тому вивчення лексичних засобів формування образності сучасного українського художнього тексту є актуальним і перспективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образність художнього мовлення, зокрема поетичного, є центром наукового зацікавлення багатьох лінгвістів. Окремі з них вивчали образність в системі координат картини світу певного автора (І. Л. Гоцинець, С. П. Бирик, С.Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицька, Г. М. Сюта та ін.). Аналізуючи напрацювання провідних лінгвістів, резюмуємо: домінатним способом побудови образності поетичного тексту є «розширення асоціативного ореолу слова, який створюється його парадиг-

матичними й синтагматичними зв'язками, відбувається здебільшого за рахунок порушення «семантичної узгодженості» та «синтагматичної умотивованості знаків» [1, с. 75]. Слід зазначити, що зазвичай «додатковий експресивний зміст слова визначає характер образності» [1, с. 77], тобто експресивно марковане слово потенційно образне. Окремі слова в тексті мають первинну креативність (символи, власні назви, що відсилають читача до певної інформації тощо), а є лексеми, що її набувають в контексті. Так, завдяки валентності слів у тексті вибудовується їх вторинна семантизація з потенційним стилістичним ефектом виражальності. Фігурантами образності в поетичному тексті вважаємо символічність, алегоричність, тропеїчність, хоча образне мовлення «не обмежується традиційними тропами й фігурами, а наповнює естетичним змістом безобразні мовні елементи, перетворює їх у систему художньо-мовного бачення світу» [2, с. 301]. Слід зазначити, що образне «розростання» слова в тексті уможливлиться завдяки «втільненню результатів складних художньо-асоціативних процесів у конкретний зримий, відчутний, мовби однозначний

образ» [2, с. 232]. Така асоціативно-образна актуалізація в тексті залежить від нестандартного індивідуально-авторського поєднання слів. Слід зазначити, що іноді вчені синонімізують терміни «образність», «художність», «фігуральність», «виразність», «експресивність» в семантико-стилістичному, культурологічному та мовноестетичному аспектах.

Цілі статті. Аналіз лінгвістичних праць проспектував вивчення саме лексичних засобів формування образності в сучасному поетичному тексті, які, на нашу думку, є домінантними і маловивченими. Саме тому мета наукової статті – лінгвістичний аналіз лексем з образотвірним потенціалом як домінантного засобу побудови авторської моделі дійсності в тексті Богдана Томенчука. Для досягнення мети виконано ряд завдань: проаналізовано слова з внутрішньоформним образом, оказіоналізми, власні назви, стилістично марковані слова, виокремлено їхні функції в досліджуваному тексті.

Виклад основного змісту. Образність у поетичному тексті досягається за допомогою лексичних засобів, які вчені кваліфікують по-різному. Наприклад, Н.В. Шапочка стилістичними і лексичними засобами творення образності називає тропи, зокрема епітет, метафору, антитезу [8, с. 95]. На нашу думку, ці засоби краще аналізувати як тропейчні, а до лексичних відносити слова з потенційною образністю, тобто ту «поетичну лексику», яка може бути й художнім засобом (є потенційно образною), а також стилістично «марковані» слова, які і є маркерами художнього стилю мовлення. На думку вчених, лексичними засобами творення образності в художньому тексті вважають антропоніми, топоніми, іншомовні слова [5, с. 42-43], Т. І. Крайнікова такими називає неологізми, архаїзми, історизми [3, с. 16]. Як бачимо, у лінгвістичних працях частково йдеться про евідентну, очевидну, образність слова, яка не залежить від контексту, сполучуваності з іншими мовними одиницями (семантичної валентності), проте більшість слів з образотвірним потенціалом в досліджуваному тексті включено в тропейчні структури чи стилістичні фігури.

Як свідчать результати дослідження, лексичними засобами творення образності поетичного тексту Богдана Томенчука є: **слова з яскраво вираженою внутрішньою формою; оказіоналізми; власні назви; стилістично марковані лексеми.** Проаналізуємо кожен із наведених лексичних пластів.

1. Слова з яскраво вираженою внутрішньою формою. Поетичний текст характеризується компактністю форми при безлімітності змісту, зокрема образного. Зазвичай образотвірний потенціал у поетичному тексті мають слова з внутрішньоформним компонентом семантики – внутрішньою формою (ВФ) – асоціативно-образною ознакою, закріпленою в номінації, яка характеризується аперцепційними, смислоконструювальними та образотвірними властивостями. Наприклад: *Ми володарі, ми собі слуги, / Ми любові по долі в боргах* (2, 47). У цьому мікротексті маємо два слова з яскраво вираженою внутрішньою формою: *володарі* – «ВФ – ті, що володіють»; *слуги* – «ВФ – ті, що служать». Внутрішні форми цих назв формують у сегменті поезії гносеологічні образні смисли, антагоністичні в контексті, забезпечують образне домінування цих слів, проєктують їх творче «розростання» (образний контраст). Інший приклад: образ жінки в поетичному тексті Б. Томенчука синонімізовано в контексті такими внутрішньоформними лексемами з позитивною чи негативною конотацією: *невільниця, бранка* (2, 33), *діва, принцеса, бідося* (2, 38), *ворожка, королева* (2, 37), *полонянка, богиня* (2, 44). Навіть близькі за лексичним значенням слова «невільниця», «бранка», «полонянка» мають різні додаткові асоціативні образи («та, що в неволі», «та, яку забрали», «та що в полоні»), базовані саме на внутрішній формі слова, яка і є тим мислетвірним «відомим», на базі якого автор формує новий образний смисл. Отже, внутрішньоформні лексеми – це слова з потенційною образністю. У досліджуваному тексті вони часто стають мікро- та макрообразами, включаються в тропейчні структури та стилістичні фігури.

2. Оказіоналізми (індивідуально-авторські слова). На думку вчених, такі лексеми є «разовими» контекстуальними новотворами, які не зафіксовані тлумачним словником, оскільки створені автором виключно для формування образності й новизни в конкретній мовленнєвій канві тексту: *...В податливім світінні твого тіла, / В нагому танго слів і довмлівань* (2, 17). Лексема «довмлівання» не є словниковою, вона створена автором саме в цьому контексті з метою асоціативно-образного розширення меж і плану вираження, і плану змісту, тобто образної виражальності самого тексту. Проаналізуємо: *А він все наливає, виночерпень... / Давай по вінця. Лиш не половинь...* (2, 159). Оказіоналізм «виночерпень» має прозору внутрішню форму, яка додає образної ілюстративності в тексті – «той, що черпає вино».

Читач ніби уявно уособлює поетичний образ, моделює його в уяві завдяки власним фоновим знанням, асоціативним лініям... І таких перцептивних образних ліній тексту може бути кілька, оскільки їх смисл залежить від мовної зрілості реципієнта, його фонових знань та естетичного ідеалу. Лінгвісти виокремлюють експресивність індивідуально-образних слів у певному одиничному контексті: *неспогади душі* (1, 110), *щокраплинка* (2, 39), *передньовіччя* (2, 24) тощо. У досліджуваному тексті такі слова часто стають експресивно маркованими художніми означеннями: *нетриєдиний гріх* (1, 54), *наймадонніша з мадонн* (2, 122). Поетичні оказіоналізми-епітети кретивно виразні, образно новаційні, цікаві в плані естетики мовлення, оскільки вони формують лексично оригінальну архітектоніку вірша: *очі-агати* (2, 44), *жінка-пожежа* (2, 64), *прочани-комиші* (1, 45), *притоки-руки* (1, 99), *жаль-птиця* (1, 60). Таким чином, оказіоналізм формує не лише новизну форми поетичного тексту, а й змісту, який він розширює образно завдяки цілковитій залежності від контексту (саме з нього ми розуміємо зміст індивідуально-авторського слова).

3. Власні назви. У наведеному тексті потужними засобами вираження образності є власні назви. Сучасна лінгвістика, вивчаючи власні назви художнього стилю мовлення, використовує терміни «літературна ономастика», «поетична ономастика», «стилістична ономастика». Усі терміни вказують на те, що власні назви використовують в тексті не просто з номінативною метою, а власне художньою, поетичною, стилістичною, тобто ці слова мають потенційну образність, яка властива художньому тексту.

Поетична ономастика тексту Богдана Томенчука представлена різнотипними власними назвами.

Назви церковно-релігійного стилю мовлення: *Бог, Господь, Господь Бог, Пан Біг, Всевишній, Творець, Триєдиний, Спас, Син, Отець, Христос, Цар Небесний, Бог = Мольфар* (1, 128); *Богородиця, Марія, Діва; Адам, Єва, Магдалена, Мойсей, Миколай, Миколайко, Іскаріот; Едем, Змій; Гетсиман, Голгофа, Вифлеєм, Гоморра; Зелен-свята, Покрова, Паска, Різдво, Івана, Петра: І ти знову, наївний мій Христе, / Під вінець підставляєш чоло... / Боже, де ж вона, та Магдалена, / Аби доторком витерла ніт?* (1, 121), *Бог виліпив світові душу, А згодом явився Адам, Котрий на Едемськiм зарiнку / Приліг у Господню траву...* (2, 15), *Ми – той народ. Та в нас не той*

Мойсей (1, 162), *Позеленіє світ від Зелен-свят* (1, 255), *Пора покидати Едем, а ти красивіша від Єви* (2, 89), *Щоночі сниться Вифлеєм, / Та наяву одні Гоморри* (1, 104), *Півні співають для Іскаріота* (1, 100). Зазвичай такі лексеми – вияв алюзії – «прийом художньої виразності, що змістовно збагачують текстову інформацію, створюючи численні асоціації за рахунок явного натяку на події, факти, реальних осіб, інші тексти, їх персонажів» [6, с. 25], характеризуються асоціативним напластуванням (накладанням, перехрещенням) образності первинного (сакрального), вторинного (авторського) тексту.

Імена героїв літературних чи міфічних творів, їх авторів, відомих науковців, філософів, художників, композиторів: *Ярославна, Беатріче, Гораціо, Шекспір, Гамлет, Гриць Летючий, Дон Жуан, Дон-Кіхот, Фрейд, Бетховен, Гріг, Золоте руно, Морфей, Ікар, Архімед, Нострадамус, Рафаелеві мадонни, Котигорошко: Тінь Ярослави від крику німа* (2, 13), *Місяць – півкрилий Ікар* (2, 101), *Місяць котився, мов Котигорошко* (2, 168), *царство Морфея* (1, 126), *Така гора тут, друже мій Гораціо... / Тут кожен другий – Гамлет. Де Шекспір?* (1, 155), *3 вікна нічного – Бетховен? Гріг?* (1, 21), *Сміється з долі світ, як Дон Жуан...* (1, 66). Такі назви в художньому тексті функціонують як літературна алюзія – «відсилання до певного літературного твору або історичної події, ... історії та мистецтва» [4, с. 18] з метою викликати певні асоціації, які здатні ускладнити семантику нового тексту, накладаючись з образністю, закладеною автором, завдяки валентності лексем.

Топоніми: *Україна, Китай, Вифлеєм, Содом, Гоморра, Троя, Львів, Коломия, Колима, Гондурас, Сомалі, Дніпро, Йордан, Темза, Ніл, Говерла, Олімп, Парнас, Везувій, Гобі, Бермуди: Голодної душі налякана потвора, / Чужої чужини ласкава Колима* (1, 57), *Впали б до ніг і Олімп, і Парнас* (1, 139), *Ні, то не очі... То якісь Бермуди* (1, 223). Для глибшого розуміння таких власних назв проаналізуємо текст: *...Вишиванське моє Сомалі, / Що болши і печеш, ніби згага. / Може, справді, не там Гондурас? / Може, в Бога є два Гондураси? Тут Везувій кипить третій раз, / Хоч уже вивергався два рази. / Тут Дніпро у багні сі втопив, / А ми хлебцем із Темзи і Нілу. / А дець є ненароджений ти... / Ти це там, а тутешніх прости, / Бо забули, що й ти – Україна* (2, 157). Наведений характеризується значною кількістю власних назв, семантика яких зазнала образних перевтілень, оскільки вони завдяки авторській валентності слів частково

втрапили первинну номінативну функцію (*Може, в Бога є два Гондураси?* – йдеться про реальний Гондурас і Україну, яка асоціативно за віддаленістю комфорту, правди, українства прирівнюється до країни, яка асоціюється з фестивалями й карнавалами, наркоторгівлею. Цікавим також є протиставлення Дніпра річкам інших держав, які є образами позик, милостині тощо (*хлебчем із Темзи і Нілу*). Лексема «Україна» набуває новаційного образу сакральності (*й ти – Україна*), де «ти» – імпліцитний образ Бога. Як бачимо, топоніми в художньому тексті набувають кардинально нового образного значення, креативно «розростаються», формуючи образність художнього тексту на лексико-семантичному рівні.

Загальні назви, подані автором як власні: *Мудрі Півні, Мор Наших Доль, Вселенська Любов, Незмарновані Роки, Вередливий Раз, Поезія, Слово, Ти, Ви, Чумацька Мажа, Галявина Планет, Небесний Черпак* (1, 120) та ін. Зазвичай у тексті автор загальну лексику подає як власну, а буває (рідше) й навпаки: *юда* (1, 175), *орави варав* (2, 191), *бо час такий раціональний бісмарк* (2, 41), *пісня пісень* (2, 64 – про жінку). Будь-який випадок перекидання лексики із загальною у власну й навпаки посилює образність тексту, оскільки такі мовні одиниці автоматично ілюструють у тексті різні інформаційні пласти (референційне значення, потенційно образне значення, конотативне значення тощо), тобто вони активізують в уяві реципієнта ті фонові знання, на базі яких і візуалізуються образні новаційні смисли. Слова, які автор подає з великої букви, і не лише займенники (таких мало в тексті), що ілюструють сакральність чи повагу (Він=Бог, Ти=кохана), а й інші іменні частини мови є асоціонімами. Асоціонім – «троп, що ґрунтується на переході загальної назви предмета, істоти, явища у власну, привертає увагу до незвичного, нетрадиційного сприйняття слова, позначеного великою літерою, і переводить його до розряду так званих суперслів» [7, с. 34]: *Від доторків вітрів у Морі Наших Доль* (1, 130); *Я вірую в тебе, Вселенська Любове. / ... Бог написав як Найкращий Поет* (1, 271); *Іменик по імені Ти* (2, 41); *В соборах Незмарнованих Років* (1, 77); *...казино Вередливого Разу* (1, 57). Такі тропотвірні лексеми в художньому тексті автоматично стають образами, включаючись в авторську естетизацію дійсності.

Стилістично марковані лексеми. До них належать кольороназви, експресиви, архаїзми, діалектизми, іншомовні номени тощо, тобто ті, які маркують текст образністю. Найбільшу їхню

групу становлять **кольороназви**, що наділені потенціалом зображальності: *Тіла твого білий світ, / Що вечоріє гріхами* (2, 6), *А місяць молодиться, хоч також сивочолий* (2, 10), *Сивий туман у сивім світанні* (2, 13), *і наших тіл такі кавові бежі* (2, 17), *рожевий лет* (2, 27), *вся така в надвечірньо-рожевім* (2, 44), *слова як вишневий янтар* (2, 48), *крилато-білі подушки* (2, 69), *чорно-білі пересуди* (2, 97), *золотавий серпень* (2, 59), *позолота* (1, 10), *на біло сивіє волосся* (1, 86), *сива фата* (1, 87), *сива ніч* (1, 91), *небілий світ* (1, 91). Як бачимо, образну кольоросему мають слова різної частимовної належності. Такі номінативні одиниці часто є засобом образного контрасту, складниками стилістичних фігур, наприклад, антитези (*Тіла твого білий світ, / Що вечоріє гріхами*), оксиморону (*небілий світ*) чи тропеїчних структур (*тіл такі кавові бежі* – генітивна метафора; *чорно-білі пересуди* – епітет; *слова як вишневий янтар* – порівняння). Ще одним лексичним джерелом образності в досліджуваному тексті є **експресиви** – слова, які мають емосеми – компоненти значень, що демонструють емоцію, експресію, яка межує з образністю та має компонент окаянності: *На ганку стоїть дощеньятко сліпе* (2, 16), *біжить кульбабенья кудись крізь постулати* (2, 156), *в очах – бісеньят...* (2, 52), *джмельятко* (1, 181), *наливайко* (1, 183). Такі лексичні експресиви не тільки «підсилюють логічний та емоційний зміст висловленого», а й виступають «засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови» [4, с. 170]. Стилістично маркують текст як образний також **застарілі слова (архаїзми), діалектизми, іншомовна лексика:** *Благоговіти* (2, 77), *Господь на нас показував перстом* (1, 162), *Почує той, що сидить одеснуню* (1, 206), *оксамитні рамена* (2, 60), *Божя десниця* (1, 17), *Божя длань* (1, 180 – архаїзм), *кулко* (2, 19), *був сіруватим і нендзним світ* (2, 37 – *кулко* = кільце, колесо, *нендзний* = злиденний, бідний, обдертий – діалектизми), *...Люстро тріснуло, ако звір* (1, 163 = дзеркало, діалектизм, *ако* – архаїзм), *дзигарок* (2, 25 = годинник, діалектизм); *а зорі молоді як селфі мати-й-мачух, ... місяць – мачо* (2, 156), *менуєт планет* (2, 20 – виділені слова марковані іншомовністю).

Слід зазначити, що будь-які з проаналізованих лексем у художньому тексті набувають образності і часто включаються в тропеїчні структури (метафори (*позлітка плеса* (2, 22), *біжить кульбабенья* (2, 156)), епітети (*нендзний світ* (2, 37), *сива фата* (1, 87)), порівняння (*Люстро тріснуло, ако*

звір (1, 163)), а зорі молоді як селфі мати-й-мачух (2, 156)) чи стилістичні фігури (Тут Дніпро у багні сі втопив, /А ми хлебчем із Темзи і Нілу (2, 157) – антитеза). Такі лексеми в досліджуваному тексті формують образну контрастність (Змій – Спаситель, Виблиєм – Гоморра, Говерла – Голгофа, Дніпро – Ніл), синонімічну образність (Бог, Господь, Всевишній, Триєдиний, Спас, Син, Отець, Христос, Цар Небесний, Бог), тобто конструюють його парадигматику.

Описані лексеми в досліджуваному тексті виконують ряд функцій: виразально-зображальну (будують («провокують» у поетичному тексті

образну «зримість» тексту), оцінну (актуалізують розширення семантики зі знаком «+» чи «-»), аперцепційну (забезпечують сприйняття авторського образного переосмислення дійсності), тропотвірну (формують різні види тропів, домінантними серед яких є метафора, порівняння, епітет), текстотвірну (формують ключові образи тексту, будують його вторинну семантизацію). Отже, домінантними лексичними засобами творення образності поетичного тексту Богдана Томенчука є слова з яскраво вираженою внутрішньою формою, оказіоналізми, власні назви, стилістично марковані слова.

Список літератури:

1. Гоцинець І. Л. Асоціативність та образність у семантичній структурі слова. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 жовтня 2013 р.)*. Дрогобич, 2013. С. 75–80.
2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: Стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
3. Крайнікова Т. Мова художнього твору. *Українська мова та література*. 2002. № 17–19. С. 13–16.
4. Мала філологічна енциклопедія : довідник / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.
5. Онищенко М. та ін. Лексичні засоби творення образності в романах Володимира Даниленка. *Південний архів (філологічні науки)*. № 66, 2017. С. 42–44.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля Київ, 2010. 844 с.
7. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В. Ф. Святовець . Київ : ВЦ «Академія», 2011. 176 с.
8. Шапочка Н. В. Лексичні засоби створення образності в німецькому пісенному фольклорі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. 2017. Вип. 29 (2). С. 95–98.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. Богдан Томенчук. Жінка з одного вірша : поезія. Брустурів : Дискурсус, 2018. 84 с.
2. Богдан Томенчук. Дві джезви : поезія Брустурів : Дискурсус, 2019. 224 с.

Stefurak R. I. LEXICAL MEANS OF EXPRESSING IMAGERY IN BOHDAN TOMENCHUK POETIC TEXT

The article is devoted to an actual topic – the linguistic analysis of lexical and stylistic units, which are means of constructing the imagery of a poetic text. The research analyzed various types of lexical units that can be semantically secondary, based on the poetic text of the writer from Prykarpattia (Ivano-Frankivsk) Bohdan Tomenchuk.

Imagery as concrete-sensual expressiveness is inherent in the researched artistic canvas, as it forms a mosaic of the author's creative "vision" of the picture of the world: a card file of lexemes loaded with pictorial potential, based on the material of two collections ("A Woman from One Verse", "Two Dzzevi"), totals 720 of units: intra-form lexemes (those that have an actualized associative-figurative feature in terms of content), occasionalism, proper names (sacred names; names of heroes of literary or mythical works, their authors, famous scientists, philosophers, artists, composers; toponyms; established general names given by the author as their own), stylistically marked lexemes (colour names, expressives, archaisms, dialectisms, foreign language names, etc., that is, those that make the text artistic, mark it with imagery).

The proposed study focuses on the tropic potential of the named lexical units, and their functionality is defined. Thus, the expressive and pictorial function (builds the "clarity, volume, visibility" of poetic reality), evaluative ("provokes" in the poetic text the connotative expansion of the semantics of lexemes with the sign "+" or "-"), apperceptive (ensures the reader's perception of the author's creative reinterpretation of reality based on "reference" to background knowledge, associative lines between reality and text), trope-creating (forms various types of tropes, dominant among which are metaphor, simile, epithet), text-creating (metamorphoses reality in the author's key, forms key images of the text, builds its secondary semanticization).

Key words: imagery, lexical means of expressing imagery, internal form word, occasionalism, proper name, toponym, expressive vocabulary, colour names, archaism, stylistically marked vocabulary, poetic text.